

A MAGYAR HÁZ TORNÁCA

AZ EMBERI HÁZ elsősorban alapvető éleletszükségletek kielégítésére épül — tehát joggal mondhatni azt, hogy gyakorlati célokat szolgál és alapjaiban véve nem művészi feladat — és mégis mindennek dacára a ház alapvető emberi tulajdonságnak kifejezője, éppúgy mint a tiszta művészi alkotás. Ilyennek kell tekinteni mindenekelőtt azért, mivel elrendezésében a mindennapi élet menete, értelme világosan tükröződik. Persze, a ház ennél is több, mélyebb szellemi tartalmak is megszólalnak az őszinte érzéssel épített házban, mert kifejezi az élethez viszonyított magatartásunkat, a természettel szemben elfoglalt álláspontunkat, s ezért a magyar ház igaz és mélyreható megismerése a magyarság megismerésének egyik eszköze lehetne. Sajnos, a magyar házkutatás — bár idestova 50—60 éve folyik — még a kezdet kezdetén jár. Az úttörők — az egy Herman Ottót kivéve — koruk egész beállítottságánál fogva romantikus álmot hajszoltak, amikor a magyar házzal foglalkoztak, avagy ami még jellemzőbb, a magyaros díszítés kutatói nem is az épület díszítését, hanem textiliák és kerámiák díszítéseinek térben és időben távoli analógiáit nyomozták. A legújabb áldozatos kutatások egy része inkább a magyar ház szépségértékeit igyekszik feltárni, fényképekben megőrizni, mintsem annak rendeltetését, szerkezetét, sajátosságait kideríteni. A néprajzi tudomány terén pedig sajátos módszertani korlátok közé szorítják a házkutatást: az építő magyarnak csak a 150—200 évnél régebbi alkotásaira figyelnek és ezenfelül a külföldi rokontudományok módszertani elveit kívánják hazai megállapításaik értelmezésénél alkalmazni. Így az elmúlt két évtized különben eredményesebb magyar házkutatásain mint vörös szál vonul végig a tűzhelykérdés túlzott fejtegetése, míg ugyanakkor a magyarság házának egyes igen általános részleteit egyszerűen kitudják munkájuk köréből.¹

É vonatkozásban különösen feltűnő a magyar tornáccal szemben elfoglalt kizáró álláspont. Egészen elcsodálkoztató, hogy a „Magyarság néprajza“ című évtizedekre készült alapmunkának a házat is tárgyaló kötetében mitsem találunk a tornácról és mindössze tíz tornácos háznak képére akadunk e műben, ugyanakkor, amikor az oszlopos vagy pilléres boltívsoros tornác a köztudatban elterjedtségénél fogva indokolatlanul, mint a magyar házra felette jellegzetes alkatelem él. Úgy látszik, hogy ez a tudományos orthodoxia a

¹ Néhai Györfly István iskolájában a tanítványok már helyesebb utakon jártak. Így Vargha László értekezése, a „A tilalmi tanyák építkezése“ (Bp. 1940) éppen az itt említett elvek szerint készült.

tornác késői kezdeteire kíván támaszkodni s abban nem látja a magyar ház ősi elemét.¹

Évek óta képviselt álláspontomat, mely szerint illendő és helyes volna a magyar tornáccal is behatóan foglalkozni, most megerősítette egy német könyv, Erich Kulke: Die Laube, als ostgermanisches Kulturelement (München 1939) című hatalmas kötete. Ez az újabb német tudományosságra jellemző munka világosan megmutatja, hogy a paraszti építés alapos feltárásával, megismerésével és értelmezésével nemzeti szempontból minő értékekhez lehet eljutni, minő értékeket lehet a köztudatba belevinni, de azt is, minő tévedésekbe viheti a tudóst a nézőpont egyoldalúsága. Épp ezért felette érdemes vele foglalkoznunk és legalább sebtében a magyar tornác jelentőségét felvázolni.

Erich Kulke elsősorban az Odera alsó folyása menti tájnak falusi házait kutatta fel és ennek során megállapította, hogy ennek az ősi német vidéknek, ahol a germán törzsek a Krisztus előtti évezredekben telepedtek meg először és amelyet a XIII—XIV. században újra megszállottak, parasztházépítését az oromalatti hatalmas favázas tornác — Laube — jellemzi vagy jellemezte a XVIII. sz. második feléig. De a szerző itt nem állt meg, hanem átszántotta a germán Ősház kutatás összes eredményeit. Ennek során megállapította, hogy a legősibb ismert egy- avagy kétsejtű germán házak oromoldalán háromfelől nyitott, előrenyúló nyeregtetővel fedett „Laube“ állott. Legmeglepőbb e kutatás eredményei között az, hogy a baweni ásatásoknál (Hannover) talált ilyes háznyomok közvetlen közelében ugyanebben a faluban ma is fennálló és ma is használt juhistálló mindenképpen azonos az őskori házformával, ugyanolyan oromalatti tornáca van! Ez lehet a németiségnek egyik évezredekben keresztül állandó épületformája. Érthető, hogy az ilyen bizonyításnak minő ereje van. Kulkét kutatási eredményei arra ösztökélték, hogy a „Laube“-elemet mind szélesebb területen keresse és így meglepőbbnél meglepőbb összefüggésekre mutathasson rá. Így felkapja azokat a szálakat, amelyek az oromoldali, de kétoldalán zárt előterű ősházleletektől a görög megaron ház és a görög „templum in antis“ közötti alapvető rokonságot hangsúlyozták ki. Sőt, innen mind merészebben nekilendülve, az olasz loggiát is belevonja a szerinte ősgermán találmánynak nevezhető „Laube“ leszármazottjainak sorába s így pl. a román stílusú építészet félköríves galériáiban is tiszta germán formaelemet kíván látni. Ilyen ellentmondásnak bizony eléggé kitett módszerrel a kőkorszakbeli oromfelőli tornáccra vezeti vissza az európai építészeti javarészt...

Anélkül, hogy ezeket az igen sebezhető módszereket elfogadnák, mégis el kell ismernünk, hogy Kulke kutatói szívósságával a német ház, illetve egy táj házának egyetlen sajátosságából a német népi építőművészségnek mélyebb vonatkozásaiba képes belevilágítani.

Lássuk most egész vázlatosan a magyar ház néhány alapvető és szerintem nálunk még egyáltalán nem vizsgált problémáját és pedig nem egy vonatkozásban szembehelyezkedve Kulke állításaival és felfogásával.

Mindenekelőtt a következő tényeket kell leszögeznünk. A német ház, főként a klasszikusnak nevezhető „nieder-sächsisches Haus“ jellegzetes vonása, hogy helyiségei az oromoldali bejárattal bíró hatalmas méretű csamokszerű „Diele“ körül csoportosulnak: idefordulnak kétoldalalt az istálló, hátul a „Diele“ felé nyitott konyha, mely mögött fekszenek a lakóhelyiségek. Egyetlen tető alatt találjuk tehát az embert és az állatokat, melyekre a tűzhely körül dolgozó családanya, a nemzetség feje ügyel. E ház-elrendezésnek szöges ellentéte a magyar ház. Az állatok nincsenek az emberi

¹A debreceni tudós Zoltai Lajos megállapítása szerint a tornác kifejezés Debrecen város hagyatéki leltáraiban már a XVI. század második felében is előfordult.

lakásra szolgáló háznak tetője alatt, külön ólban állanak, ősztől tavaszig; amikor nincsenek a legelőn. Az ól elején vagy közepén elrekesztett részben, a szabad tűz körül rakott földpadokon ül a gazda fiaival, legényeivel és azokon alszik is. Az istálló tehát a férfiak háza, a tűzhelyes ház az asszonyoké és a gyermekeké. A német ház egy matriarchális berendezkedésű nép háza — a magyar ház a patriarchális népé. Nyugat és Kelet ellentéte ez. Mindennek bizonyítékai bőségesen rendelkezésünkre állnak, főleg régi szép leírásokban, ámde tudomásom szerint etnográfiai tudományunk ezzel a kérdéssel és annak megvilágításával nem foglalkozott. Sokat írtak a felnémet házról és annak a magyar házra gyakorolt hatásáról, de ezt a lényeges szociológiai különbséget még nem domborították ki. Miért vitatkozunk apró részletkérdéseken, amikor az ilyen lényegeseket még egyáltalán tárgyalás alá sem vettük?

De lássuk a kérdés további közelfekvő vonatkozásait. A német ház bejárata természetszerűleg a Diele kapuja: itt hajtják be a marhát, sőt a kocsival is behajtanak. A bejárat úgyszólván kizárólagosan az oromoldalra esik és ha elszegényedett formájú házakban az istálló oldalbejáratot kap, a „Diele“ folyosó keskenységűre csenevészsedik, tehát a gazda és családja külön bejáróhoz jut, mely továbbra is az orom alatt marad és egyes német tájakon tornácon vagy ahogy ők nevezik „Laube“-n át érhető el.

Mit látunk ezzel szemben a magyar háznál? A kifejlett háromsejtű ház bejárata mindig a hosszoldal közepén van, sőt ha a középső sejtnek, a füstös-háznak (konyhának) előterét alkotó pitvart a német „Laube“ megfelelőjének akarjuk minősíteni, úgy azt látjuk, hogy ez a díszesebb, formásabb bejárati elem is a ház hosszoldalára kerül, tehát ismét azt kell megállapítanunk, hogy a magyar ház szöges ellentétben áll a germán házzal: míg amaz oromalatti bejáratú, emez ereszdali bejáratú. Vájjon nem mondhatjuk-e, hogy ebben több nyilatkozik meg, mint valami térelrendezési tény, amely esetleg véletlen is lehet? Magam részéről azt tartom, hogy ismét egy magatartásbeli, ha tetszik szociológiai jelenséggel állunk szemben: a német ház bejárata, illetve az egyes tájakon a ház elejére épített üldögélésre, dolgozásra is szolgáló Laube a telek előtt elvonuló útra néz, míg a magyar ház pitvara és tornáca 90°-kal elfordul az úttól, a telekre néz. Lehetetlen ebben véletlent látni, mivel országszerte ismétlődik — tudatos akarás van ebben. S ismét csak egész vázlatosan reá kell mutatnom arra, hogy igen hasonló dolgokat találunk Kelet-Ázsiában, nevezetesen Kínában, ahol is a ház bejárata ugyancsak ereszalatti és nem oromoldali. De e vonatkozásban még egy érdekességet kell megemlíteni: a kínai udvarház ereszdalával rendszerint az utca felé néz, viszont a ház bejárata elé évezredek óta és még nem is régi időkben attól néhány lábnyira állóan ölnyi falat raktak, melyet kísértetfalnak neveztek, mert feladata az volt, hogy a rossz szellemeket a bejáratától elterelje. Valami hasonló lelkiületbeli vonást érzek abban, hogy a magyar ház úgyszólván mindig 90°-kal elfordul az úttól, úgyhogy a járókelők számára megnehezíti a bepillantást a tornácba és a pitvarra. Amilyen fontos ez a keleti analógia, éppolyan sokatmondó a germán szokással szembeni éles ellentét.

De a magyar házban megnyilatkozó magatartásbeli ellentétet még kihegyezi a tulajdonképpeni tornáckérdés, amelyről eddig még nem is esett szó. A német „Laube“ a nyeregtetőnek előrehúzásából keletkezett, a magyar tornác pedig közismerten a tető lejtő előeresztéséből nőtt és ágasfákkal, később falazott oszlopokkal való alátámasztásból vette eredetét. Az alapformának, a fejlődésnek eredeti mivoltát igazán nem lehet kétségbe vonni.

A Kulke könyvéhez hasonló gondolkozású szerzők az eddig mondottakat talán elismerik, de azután diadalmaskodva kijelentik, hogy a magyar tornác legszebb formájának, a boltívesnek eredete csak germán lehet, hiszen

Kulke bebizonyította, hogy az olasz nevű árkád a germán „Laube“-ből keletkezett. Azonban azt hiszem, hogy ennél furcsább állítást ritkán hallhatunk, mert hisz abba a közismert ténybe ütközik, hogy a boltozat keleti eredetű és Mezopotámiából származott a Földközi-tenger medencéjébe, hogy felvirágoztassa a római építészetet és innen Európa egész építő művészetét. Mások ezt elfogadva, úgy tartják, hogy a boltív a magyar nép építészetiében csak átvétel lehet: Itáliából hozzánk származott forma. Botor dolog volna ezt el nem ismerni. Azonban a szerkezetek és formák átvétele nem olyan egyszerűen elintézhető kérdés. Mindenekelőtt kétséges, hogy van-e a formáknak ősnemzése? Születhet-e forma teljesen autarchikus zártágban mindennemű külső befolyás nélkül? És másrésztől kérdezhetjük azt is, hogy vajjon a művészeti alkotás milliányi alapformája mind csak egyetlen egyszer született-e és amikor valahol újra megjelent, újra felvirágozott, az mindig szolgai átvétel, másolás volt-e? Mert a korok és nemzetek művészete nem más, mint kölcsönhatások egymásba ölelkező csodálatos szövevénye. Minden nép művészete sokszoros példatára az átvételeknek és ármódosításoknak, de a lényeges az átvételnél a válogatás, tehát az, hogy egy művészeti stílus mit vesz át s az átvettiek alkalmazása a saját ízlésnek megfelelő átadás, a saját formanyelvbe való beleillesztése, összeolvasztása, a korábban kialakult formák rendszerével. Mindennek csodálatos gazdagságú virágcsokra a magyar házon éppen a boltíves tornác, ahol az oszlop vagy pillér formaelemei a boltívvel ezernyi változatban egyesülnek, az arányok végtelen sokféleségében válnak egységgé, ritmikus egészekké. E gazdagság láttán igazán nincs mit szégyelnünk azon, hogy az oszlop-vagy pillérsorra állított boltívsor formamotívuma Itáliából került hazánkba. Mindezzel szemben nevenséges dolog ebben s nem egy más vonatkozásban „a néphez lesüllyedt kultúrájuk“-ról beszélni, amint azt a művészettörténeti ortodoxia, sőt nem egyszer a folkloretudomány is teszi, amint ugyanígy megmosolyogtat Erich Kulkénak az a felháborodástól szikrázó állítása: „Tévedés és lebecsmérlés azt hinni, hogy a parasztnak, a nemzeti élet őstalajának művészetét a város, az urak művészete befolyásolta volna.“

Kulke könyve felfogásunkkal ellentétes, de mégis igen sok tekintetben felette tanulságos. A könyvben módszertanilag is nem egy hasznos útmutatást találhatunk. A német „Laube“ elterjedését a szerző térképekkel illusztrálja. A bajor nyelvátlasz egy térképén bemutatja pl., hogy a ház ezt az alkotó elemét a különböző német tájakon hogy hívják. Ez utóbbi térképből tudtuk meg, hogy Stájerországban a „Laubé“-t „Gang“-nak nevezik — tehát hosszoldali. A „Laube“ 8 alapformájának német területen való elterjedéséről szóló térkép módfelett érdekes. Bennünket elsősorban az ú. n. „traufseitige Laube“ és a „Gang“ érdekel. Ezek elterjedési területe Kulke szerint a Morva határ és a Morva folyótól nyugatra fekvő terület a Duna mentén az Enns torkolatáig és szórványosan megjelenik Fulda és Coburg, valamint Karlsruhe és Stuttgart között is, végül legsűrűbben a Lajtától a trianoni magyar határig, mint a Dráva és Száva között is. Mindebben most már az az érdekes tény nyilatkozik meg, hogy a hosszanti tornác forma jellegzetes területe mennyire szomszédos a magyar tornác területével. Minő könnyű volna azt mondani, hogy az eresz alatti tornác a magyar népterületből szivárgott német nyelvterületre. De vajjon nem helytállóbb-e azt felténni, hogy a hosszanti tornác hasonló táji körülmények, hasonló életformák révén fogant a Lajtától nyugatra fekvő szomszédos tájakon? És ha az anyagot jobban ismernők, nem derülne-e ki az, hogy a hosszanti tornác tája az, ahol az Alpokon átszivárgón olasz boltíves loggia a zord hegyi vidék hatása alól felszabadulva újra felvirágozott, de különösen és főként a magyar medencében.

Ilyen és hasonló gondolatokkal szemlélvén a magyar ház tornácának sajátos és jellegzetes gazdagságát, talán nyilvánvalóvá tudtam tenni, hogy ez az egyetlen, de igen elterjedt építészeti elem mennyit árulhat el az alaposabb és mélyrehatóbb kutatások során a magyarság térformáló akaratáról, annak legmélyebb szándékairól. A magyar ház lényegi értelmének felkutatása, minél messzebb menő felderítése a magyarság ismeretét tehát igen sok új ténnyel gazdagíthatja. De ami keveset itt elmondottunk, mutatja, hogy a magyar házkutatás nem merülhet ki abban, hogy a megmaradt tényeket összegyűjti és megőrökíti. Nélkülözhetetlen a minél messzebbmenő értelmező munka, egyrészt és mindenekelőtt a részletek száraz gyakorlati jelentőségének felismerése, másrészt az összehasonlító vizsgálat. Ennek feladata egyfelől az, hogy a magyar házat elvállassza, megkülönböztesse más népek házától, másfelől pedig, hogy felkutassa azokat az összefüggéseket, amelyek a magyar házat a keleti házhoz fűzik. De mindezen túl meg kell állapítanunk azt is, hogy a magyar házban mi a nyugati hozadék, hogy a nyugatról jött elemeket miképpen használta fel a magyar építő?

Mindez a magyar házkutatás mai feladata.

BIERBAUER VIRGIL